

VINCENZO RUGGIERO

Dirty Money, On Financial Delinquency

Oxford University Press, Oxford, 2017, 267 str.

Čini se da nema tipa kriminaliteta za koji se u kriminološkoj literaturi upotrebljava toliko različitih termina kao što je kriminalitet belog okovratnika. Pored njega, za sve oblike kriminalnog i devijantnog postupanja u poslovnom i privrednom okruženju koriste se i sledeći termini: ekonomski, finansijski kriminalitet, kriminalitet poziva, kompanija, elitna devijantnost. Svi navedeni podtipovi označavaju pojave koje se međusobno u određenim segmentima preklapaju, ali ne postoji saglasnost među kriminolozima u pogledu njihovih granica. Ove podele ne treba shvatati kao nepotrebno klasifikovanje, već kao težnju ka potpunijem razumevanju raznovrsnih kriminalnih aktivnosti i njihovih učinilaca. Knjiga „Prljav novac“ čiji je autor Vincenzo Ruggiero, profesor sociologije Pravnog fakulteta Univerziteta u Oksfordu, predstavlja još jednu monografiju kojom pomenuti autor daje doprinos razumevanju „finansijske delinkvencije“, što je i u ranijim delima bio predmet njegovog interesovanja (*Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology; The Crimes of the Economy, A Criminological Analysis of Economic Thought*). Iako koristi već navedeni termin, Ruđero nas kroz knjigu „Prljav novac“ vodi na putovanje odnosa prema novcu kroz istoriju i pokazuje kako od

korisnog novac postaje sredstvo zloupotreba koje se mogu uvrstiti u neki od pomenutih podtipova. Polazeći od religijskih ideja pa do dešavanja u ovom veku, autor daje značajan doprinos razumevanju kriminaliteta u finansijskom kontekstu i to ne samo iz ugla kriminologa, već i teologa, sociologa, filozofa i ekonomista.

U prvom poglavlju oslovljenom „Novac i spasenje“ autor nas sprovodi kroz istorijski razvoj hrišćanskog pogleda na novac, zarađivanje ali i zelenašenje. Oslanjajući se prvobitno na grčko filozofsko nasleđe, novac je posmatran kao sredstvo koje ne obezbeđuje duhovno ispunjenje dok je zelenašenje prema, na primer, rečima proroka Jezekilja poistovećeno sa silovanjem, ubistvom i razbojništvom. Postepeno se percepcija o ovom grehu menjala, a ideja o čistilištu omogućila je iskupljivanje ukoliko nametnuta zelenaška kamata nije bila previsoka. U periodu između 11 i 12. veka dolazi do legitimizacije novca na osnovu sledećih tvrdnji: upravljanje novcem je posao; trgovina omogućava povezivanje Istoka i Zapada; bogatstvo je svrsishodno kada pomaže umetnost i nauku. Naposljetku, novac i bogatstvo dobija pozitivnu konotaciju kada se ima u vidu da može pomoći siromašnima koji prema interpretaciji Talmuda ne mogu pomoći

ni sebi, a ni drugima. Donacije bogatih posmatrane su kao ulog koji treba da obezbedi odlazak u raj, što je potkrepljivano Hristovim rečima da je onima koji daju sve što imaju namenjeno mesto u raju. Ekonomska razmena između Carstva nebeskog i Hrišćana bazirana je na konceptu ropstva kojim gospodari sata na, a autor knjige citira reči Svetog Avgustina po kome je oslobađanje ljudi od prvobitnog greha razapinjanjem Hrista bilo svojevrsan dogovor. U tom smislu novac je posmatran kao đavolje oličenje, dok je Bog suprotno njemu sve dao ne tražeći bilo šta zauzvrat. Autor potom ukazuje na različita viđenja sukoba između Katolicizma i Protestantizma navodeći poimanja ekonomske aktivnosti i odnosa između religije i ekonomije u delu „Gargantua i Pantagruel“, a potom i Veberove stavove o osnovnim postulatima Protestantizma koji su utrljali put duhu modernog kapitalizma. Posle raskola religije i ekonomije kako bi se drugoj omogućio razvoj, autor razmatra Hegelove stavove o njihovom ponovnom ujedinjenju. Ova previranja završena su trijumfom grčkog boga Plutona koji je simbol bogatstva, korupcije, sarkastičnosti i nezgrapnosti u sticanju materijalnog. Trijumf u interpretaciji stavova mnogih autora znači transformaciju ekonomije u teologiju, a kapitalizma u novu religiju.

Istorijski razvoj finansijskog kriminaliteta nastavlja se u poglavlju oslovljenom „Između greha i krize“. Rasprostranjenost prevarne prakse u 17. i 18. veku oličena je u primeru kompanije „South Sea Bubble“ čiji naziv i simbolično ukazuje na obrasce postupanja – registrovanje kompanija za najrazličitije delatnosti, izdavanje hartija od vrednosti, a kada se od investitora prikupi dovoljno novca osnivač prestaje sa poslovanjem

na štetu svih onih koji su uložili novac. U tom periodu javljaju se i prva teorijska razmatranja kriminaliteta u okviru Klasične škole. Polazeći od ideje o slobodnoj volji Bekarija (Beccaria), na primer, ukazuje na značaj potrebe za luksuzom čije zadovoljenje prevazilazi nezadovoljstvo zbog deprivacije. Finansijski uspeh, bio on legalan ili ne, rukovođen je upravo ovom željom, a Bekarija pravi razliku između prihvatljivih i neprihvatljivih finansijskih aktivnosti. Druge su u osnovi prevarne radnje. Tako na primer, ovaj autor smatra da davanje zajmova uz kamatu postaje zelenašenje samo ako zarada prevazilazi socijalnu korist koju novac ima. U tom smislu može se pratiti nastavak ideja o legitimizaciji finansijskog poslovanja i sticanja profita, jer bez potrebe za luksuznim dobrima ne bi bilo napretka, inicijative i ekonomskog razvoja. Bentam (Bentham) pravi takođe razliku između primarne i sekundarne delinkvencije. Drugu čine upravo brojna finansijska krivična dela koja Bentam poredi sa prirodnim katastrofama imajući u vidu da nisu učinjena umišljajno i da ne pogađaju pojedinca već neograničeni broj ljudi koji pri tome i ne moraju biti svesni viktimizacije. Izuzetak su krivična dela koja predstavljaju zloupotrebu poverenja kao što je, na primer, pronevera, a to je već teren individualne patologije.

Poglavlje „Bankari i baroni pljačkaši“ vodi čitaoca kroz period koji su karakterisali moćni tajkuni, izgradnja puteva, špekulacije, monopoli, finansijske krize i stečajni postupci. I sam autor primećuje da je teško odrediti uzroke finansijskih skandala u 19. veku, ali su određenu ulogu u tom pogledu imali nedostatak regulative tržišta kao i nedostatak transparentnosti poslovanja kompanija. Otpor prema regulaciji

proisticao je od mišljenja da ne treba sprečavati razvoj slobodnog tržišta, a finansijski gubici posmatrani su kao nesmotrenost viktimizovanih. Posle kratkog prikaza biografija barona pljačkaša koji su obeležili ovaj istorijski period (Jay Gould, Cornelius Vanderbilt, John D. Rockefeller), autor ukazuje na razmišljanja predstavnika Pozitivizma u kriminologiji i analizira koliko se te ideje mogu odnositi na kriminalitet u sferi finansija. Tako, na primer, navodi da bi se Kettleova (Quetelet) tvrdnja o osiromašjenju kao jednom od faktora kriminaliteta mogla primeniti i u odnosu na krivična dela izvršena u finansijskom sektoru; u Lombrosovoj (Lombrozo) klasifikaciji prestupnika u odnosu na učinioce pomenutih krivičnih dela došla bi u obzir najpre kategorija slučajnih ili prestupnika iz strasti; dok bi se prema Garofalovoj podeli svih nedozvoljenih ponašanja na prirodne i društvene zločine finansijska krivična dela svrstala u drugu kategoriju. Feri (Ferri) ukazuje da postoji grupa pojedinaca koja se ne može okarakterisati ni kao moralna ni nemoralna, a njihovo ponašanje zavisi od dejstva unutrašnjih i spoljašnjih činilaca. Tard (Tarde) navodi da su učinioци krivičnih dela u oblasti finansija inkarnacija *homo economicusa*, da su izumi i inovacije njihovo glavno oružje u uspostavljanju novih praksi koje se potom ponavljaju. Nekim preduzetnicima ne može se negirati genijalnost, a pri tome njihov društveni status doprinosi usvajanju i imitaciji njihovog ponašanja.

Najviše pažnje u poglavlju „Crni utopak i predatori“ posvećeno je finansijskom krahу koji se dogodio 1929. godine. Tokom finansijske krize kriminalitet je bio rasprostranjen i uključivao radnje poput krađa, lažnih izveštaja, prevara, zloupotreba namenskih fondo-

va, trgovine poverljivim informacijama i falsifikovanja. Slično kao i u prethodnom razdoblju, autor najpre prikazuje biografije poznatih prestupnika. Sa jedne strane tu je Ivar Kroyger (Ivar Kreuger), koji je bio monopolista, uživao reputaciju poslovnog genija imajući i vidu i zadovoljstvo investitora zbog velikih dividendi. No, posle njegovog samoubistva ispostavilo se, između ostalog, da finansijsko stanje kompanija prikazivano u godišnjim izveštajima uopšte nije odgovaralo stvarnom. Drugi primer je Ponci (Ponzi). I pre nego što je postao poznat po šemama koje se i danas nazivaju po njemu, ovaj migrant iz Italije nekoliko puta bio je osuđivan. No, zbog prevare investitora njegova ideja je propala, a on osuđen na četrnaest godina zatvora. U vreme ovih dešavanja teoretičar Ros (Ross) dao je preteču definicije kriminaliteta belog okovratnika čiji su učinioци lica koja sebe ne doživljavaju kao kriminalce niti ih na taj način doživljava javnost. Definiciju je uobličio Saterlend (Sutherland) želeći najpre da ukaže na pogrešne zaključke o kriminalitetu do kojih se dolazi ukoliko se istraživači oslanjaju isključivo na zvanične registre kriminaliteta. Suprotno tome, više se o finansijskom kriminalitetu može pročitati u novinskim listovima iz oblasti ekonomije nego u podacima o registrovanom kriminalitetu. Njegovo shvatanje o diferencijalnoj asocijaciji prihvaćeno je i u Bongerovoj teoriji koja akcenat stavlja na ekonomske nejednakosti u objašnjenju kriminaliteta. Egoizam, ispoljen i nagrađen kod viših klasa, kažnjava se kada je u pitanju konvencionalni kriminalitet nižih društvenih slojeva. Iako su motivi isti kod pripadnika obe klase, finansijski kriminalitet je neuporedivo teži, ali ne i onaj koji podleže formalnoj reakciji.

Sledi izlaganje o oblicima finansijskog kriminaliteta u vreme Drugog svetskog rata, da bi nakon njegovog završetka kompanije bar prividno bile manje okrenute ilegalnim načinima sticanja profita imajući u vidu da je taj period karakterisao postepeni ekonomski oporavak. Poglavlje „Nekompetentni i ljudi organizacije“ potom ukazuje na pojavu off-shore zona, a London je među prvima postao privlačan bankarima Vol Strita nakon uvođenja određenih pravnih ograničenja poslovanja. Londonске banke nisu striktno sledile nacionalne propise. Istovremeno, interesantno je da posle Saterlendovog ukazivanja na problem belog okovratnika, pažnja kriminologa nije bila značajnije usmerena ka ovom tipu kriminaliteta. Ipak, izuzetak čini analiza pronevere i učinilaca ovih dela koju je sproveo Kresi (Cressey) kao i primena tehnika neutralizacije u objašnjenju finansijskog kriminaliteta (Sykes, Matza). U vreme 50-ih i 60-ih godina prošlog veka pojavljuju se i objašnjenja koja akcenat u izvršenju finansijskog kriminaliteta vide prevashodno u strukturi organizacije, a ne ličnim karakteristikama zamenljivih pojedinaca koji samo izvršavaju odluke. Fragmentacija i postojanje više sektora kao i više ciljeva unutar jedne organizacije, odnosno kompanije, omogućava da sveukupni cilj može biti poznat samo korporacijskom vrhu. Iako zanemaren, koncept kriminaliteta belog okovratnika je postao predmet preispitivanja pojedinih autora pa tako, na primer, Edelherc (Edelhertz) smatra da je potrebno napraviti razliku između kriminaliteta pojedinaca koji u okviru organizacija deluju zarad sopstvene koristi, kriminaliteta koji pospešuje korporativnu aktivnost i kriminaliteta kao centralne aktivnosti kompanija. Ovaj vremenski period takođe odlikuje ukazivanje na nemogućnost jasnog razgraničenja organizovanog i kriminal-

iteta belog okovratnika, o čemu autor diskutuje i u sledećim poglavljima.

„Svet od papira“ je deo knjige posvećen analizi finansijskog kriminaliteta kao društvenog problema 80-ih i 90-ih godina prošlog veka. Slično kao i u prethodnim poglavljima, autor najpre daje pregled karakterističnih slučajeva finansijskog kriminaliteta (na primer, Drexel & Milken Savings & Loans, Bank of Credit and Commerce International), a potom ukazuje na istaknuta kriminološka objašnjenja fenomena u istom razdoblju. I dalje je primetna ideja o značaju razumevanja organizacije, a ne pojedinaca u okviru nje. Neslaganja su postojala između stava da je finansijski kriminalitet redovna odnosno ciklična pojava, kao i između stava da loše finansijsko stanje doprinosi kršenju propisa (Clinard, Yeager) i na drugoj strani tvrdnje da ta veza nije dokazana (Braithwaite). Ideje o uticaju korporativnog vrha na etički duh cele kompanije zastupljene su i tokom ovog perioda (Clinard), a autor posvećuje pažnju i značaju poverenja i njegovoj zloupotrebi (Shapiro), pokušaju primene opšte teorije kriminaliteta na finansijski kriminalitet (Gottfredson, Hirschi) i naposljetku integrativnom pristupu koji ujedinjuje elemente motivacije i prilike na nekoliko različitih nivoa (Coleman). Dalji tok ideja, i to ne samo kriminoloških, išao je u pravcu ukazivanja na kriminogene faktore ne samo kompanija već i tržišta, što je posledica stvaranja prilika za kršenje propisa. Uporedo sa tim, zagovara se da je finansijski kriminalitet nužna posledica takvih okolnosti, eksperiment koji se mora prihvatiti, a negativne posledice posmatrati kao neizbežna šteta. Autor primećuje kako u ovim stavovima pojavljuju već predstavljene ideje klasičara.

U poglavlju naslovljenom „Psihopate i uzbuđenje“ posle ukazivanja na primere propasti velikih kompanija (Enron, WorldCom, Parmalat) zbog različiti-

tih prevarnih aktivnosti, autor razmatra kriminološke ideje o objašnjenju kriminaliteta kompanija u 21. veku. Najpre, veliki broj autora vidi u racionalnom izboru značajno objašnjenje. Ovi prestupnici vagaju prednosti i nedostatke njihovih izbora u ostvarivanju potencijalne koristi. Iako postulati teorije racionalnog izbora, kao i rutinskih aktivnosti negiraju determinističko objašnjenje kriminaliteta, nemali broj autora ipak ukazuje na određenu psihopatologiju prestupnika u sferi finansija. Psihopatološke karakteristike obuhvataju: neodgovornost koja se vidi u rizikovanju svega i svih radi postizanja cilja; manipulativnost; grandioznost; nedostatak empatije; nepriznavanje sopstvenih grešaka; izostanak kajanja. Racionalizacije koje ovi prestupnici koriste nisu nove, već su rasprostranjene u datom okruženju. Ovim tehnikama svakako pogoduju organizacioni konteksti u kojima se opravdava kršenje propisa, potom kontrolni konteksti koje može odlikovati simbioza kompanija sa subjektima regulacije i društveni konteksti koje može odlikovati nedostatak regulacije ili neprimenjivanje propisa. Upravo poslednji kontekst mnogi autori ističu kao bitan u objašnjenju finansijske krize iz 2008. godine. Naime, iako su banke svojim špekulativnim poslovima doprinele toj situaciji, krivični progon je izostao zbog preusmerenja novčanih sredstava na suzbijanje drugih oblika kriminaliteta (npr. terorizam), kao i zbog stava da su banke neophodne za stabilnost privrednog sistema.

Pitanjem „Da li je finansijska tržišta moguće regulisati?“ autor započinje sledeće poglavlje. U ovom delu pažnja je usmerena pre svega na različite pokušaje uređivanja finansijskog tržišta i poslovanja privrednih subjekata posle krize iz 2008. godine, a predmet analize su internacionalni pokušaji (na primer,

Bazelski komitet za nadzor banaka), na nivou EU (Direktiva o menadžerima alternativnih investicionih fondova), i na regionalnom nivou (primer Odbora Velike Britanije za finansijske usluge). No, ovi pokušaji su uglavnom bili suočeni sa određenim problemima oličenim u argumentima protiv ograničavanja poslovanja i slobodnog tržišta jer u suprotnom može doći do negativnih efekata. Ako se, na primer, uvede obaveza povećanja osnovnog kapitala banaka koji bi poslužio za pokrivanje eventualnih gubitaka (umesto da se gubici prenose na poreske obveznike, što je bio slučaj posle 2008. godine) argument protiv bio je da će na taj način biti smanjena likvidnost, mogućnost davanja kredita, a davanje kredita privrednicima je ključno za oporavak ekonomije. Regulacija teško može da se ostvari van nacionalnih granica, što autor apostrofira u slučaju EU, dok je sa druge strane jasno da posledice finansijske krize prevazilaze nacionalne granice. U pojedinim slučajevima regulacija je i dovela do nekih negativnih pojava. Tako autor daje primer primene Volcker pravila (naziv dobio po Polu Volkeru koji je 2009. godine bio na čelu američkog Savetodavnog odbora za ekonomski oporavak) po kome je došlo do podele banaka u zavisnosti od vrste delatnosti koje obavljaju. Navedeno pravilo dovelo je egzodusa privrednika iz velikih banaka u male trgovce hedž fondovima, povećavajući na taj način oblast sive zone poslovanja koja je i doprinela ekonomskoj krizi. Autor potom na brojnim primerima finansijskog kriminaliteta objašnjava da zbog komplikovanih i nedovoljno poznatih praksi, zbog povezanosti političkih predstavnika sa kompanijama, zbog rasprostranjenog korišćenja poreskih rajeva ne postoje velike mogućnosti na planu sprečavanja, otkrivanja i kažnjavanja ovih prestupnika. Poslednje naročito dolazi do izražaja

ako se ima u vidu da su u najvećem broju slučajeva radnje menadžera po pravilu povezane sa određenim rizikom.

Naslov „Skriveno bogatstvo nacija“ ukazuje da je predmet poslednjeg poglavlja rezervisan za pranje novca. Autor ukazuje na potrebu preispitivanja klasičnog koncepta pranja novca koji podrazumeva ponajpre ilegalni profit stečen nedozvoljenom trgovinom opojnim drogama čiji su glavni akteri organizovane kriminalne grupe. Umesto toga, navodi da je pranje novca vrlo povezano sa drugim krivičnim delima među kojima su poreska utaja, korupcija, trgovina poverljivim informacijama. Za razliku od klasičnih faza pranja novca koje su primenljive u slučajevima kada se dolazi u fizički posed novca, kod pomenutih krivičnih dela situacija je drugačija. Novac stečen poreskom utajom već je u legalnim novčanim tokovima. Upravo na primeru poreske utaje autor ukazuje na bliske veze organizovanog i kriminaliteta belog okovratnika i poteškoća u utvrđivanju od koga i kojih aktivnosti zapravo potiče protivpravna korist. Pranje novca nije isključivo vezano za poreske rajeve, a gradovi koji danas prednjače u privlačenju novca stečenog raznovrsnim kriminalnim aktivnostima i čiji bankari, računovođe, posrednici, savetnici i advokati uz diskreciju obavljaju usluge prikrivanja porekla tako stečenog novca su London, Njujork, Tokio. Tako dolazimo do zanimljive činjenice da su, na primer, Velika Britanija, Singapur, Švajcarska dobro rangirane od strane organizacije *Transparency International* kada je korupcija u pitanju, dok sa druge strane imaju visok indeks prikrivanja prema proceni organizacije *Tax Justice Network*.

Knjiga „Priljav novac“ pruža značajan doprinos razumevanju kriminaliteta u finansijskom kontekstu. Kroz istorijsku analizu propraćenu brojnim

primerima prevarnog postupanja i uz istovremeno ukazivanje na raznovrsna teorijska objašnjenja, autor pokazuje fenomenološku putanju kriminaliteta koji označava kao „finansijska delinkvencija“ kao i različite poglede na tu pojavu. Od razumevanja da ključnu ulogu u prouzrokovanju brojnih posledica zbog učinjenih krivičnih i drugih nedozvoljenih dela ima slobodna volja pojedinca, potom njegove specifične karakteristike akcenat se premešta ponajpre na organizacije da bi naposljetku kriminogeni faktori pronađeni u tržišnom sistemu. Analizirani istorijski period koji se meri vekovima pokazuje da su uvek postojala opravdanja koja ovaj tip kriminaliteta određuju kao dopušten, uobičajen, normalan, nehatan, dok se posledice neutrališu okrivljavanjem žrtava ili njihovim negiranjem. Iako autor navodi brojne primere čiji je epilog bio izrečena krivična sankcija, u većini slučajeva ovog tipa kriminaliteta to se ne dešava. Kakva je situacija u tom pogledu u Srbiji najbolje pokazuju statistički podaci. Krivično pravo rezervisano je za fizička lica, imajući u vidu da se već više od deset godina skoro ne primenjuju odredbe o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Sankcionisanje privrednih subjekata prepušteno je upravnim organima i privrednim sudovima, dok izrečene novčane kazne velike kompanije mogu absorbovati kao redovan trošak. Uostalom, činjenica je, kako to tvrde dobri poznavaoči ovog tipa kriminaliteta, da su velike kompanije i banke previše velike da bi država dopustila da propadnu, zbog čega se njihovo nedopušteno ponašanje toleriše. A novcem poreskih obveznika uvek se može nadoknaditi svaka posledica.

Natalija Lukić